

GELENEK-YENİLİK BAĞLAMINDA NEDİM'İN “OLDU HEP” REDİFLİ GAZELİNİN ŞERHİ

COMMENTARY OF RHYMED GAZEL OF NEDİM NAMED “OLDU HEP” IN THE CONTEXT OF TRADITION-INNOVATION

Muhammet Raşit MEMİŞ *

* Arş. Gör., Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı. Ankara. e-posta: muhammet.memis@omu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışmada, TC Kültür Bakanlığı e-kitap bölümünde yer alan ve Muhsin Macit tarafından hazırlanan Nedim Divanı'ndaki “oldu hep” redifli gazel geleneksel yöntemle Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilikler çerçevesinde şerh edilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda gazeldeki unsurların gelenekte nasıl yer aldıklarına değinilmiş ve bu unsurların gelenekten hangi yönleriyle farklı oldukları açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Nedim, oldu hep, gazel, şerh, divan şiirinde yenilikler.

ABSTRACT

In this study, “oldu hep” rhymed gazel in Nedim's divan which is prepared by Muhsin Macit and situated in e-book site of the ministry of culture of TR is tried to be commented by traditional method in the frame of innovations that Nedim brought to divan poetry. In this direction, how elements in the gazel take place in tradition are mentioned and in which aspects these elements differ from tradition are tried to be explained.

Keywords: Nedim, “oldu hep”, gazel, commentary, innovation in divan poetry.

1. GİRİŞ

Sözlük anlamı “açma, yarma, genişletme, açıklama ve izah etme” olan Arapça kökenli şerh kavramı; “bir metni anlama çalışması” (Tarlan, 1981: 192), “bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” (Kortantamer, 1994: 1) ve “edebi metinleri açıklama ve böylece metnin anlaşılmasını kolaylaştırma çalışmaları” (Mengi, 2000: 73) şeklinde tarif edilmektedir.

Klasik Türk edebiyatı geleneği içinde yazılan şiirlerde kullanılan sembolik dil, anlamını hemen ele vermeyen tarz, şiirlerin sahip olduğu anlam derinliği ve estetik zenginlik ile din, tasavvuf, mitoloji gibi geniş muhteva unsurları bu şiiri okuyanların anlama hemen nüfuz edememesine neden olmaktadır. Ayrıca bu dönem şiirlerini hakkıyla anlayabilmek için tarihin, tarihî şahsiyetlerin, mazmunların, şiirin yazıldığı dönemin koşullarının, sosyal hayatının, insan psikolojilerinin ve şehname, halk inançları, efsaneler, tabiat gibi divan şiirinin beslendiği kaynakların bilinmesi gerekmektedir. Sayılan bu hususlardan ötürü divan şiirinin açıklanmasına, yorumlanmasına, şerh edilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Sıradan bir okurun da bu şiirlerdeki derinliği

görebilmesi ve şiir zevkini tadabilmesi için şârih sorumluluk üstlenerek müellifin kelimelerin içine gizlediği anlamları ortaya çıkarmaya çalışır.

Metin şerhi, eski eserlerdeki “mazmunları anlamak ve onların yazıldığı devri bütün özellikleriyle tanımak için” yapılıır (Levend, 1988: 14). Yazılan bir eser, yazarının içinde bulunduğu ruh halinden ayrı düşünülemeyeceği gibi beslendiği kaynaklardan, edebi gelenekten ve en önemlisi yaşadığı dönemin şartlarından da ayrı düşünülemez. Klasik Türk edebiyatı ve tarihi düşünüldüğünde dönemin özellikleri eserine doğrudan yansıyan, o dönem anıldığında akla ilk gelen isim olmayı başarmış en önemli şair olarak karşımıza Nedîm çıkar.

18. yüzyıl şairlerinden sayılan Nedîm'in asıl adı Ahmed'dir. Birçok araştırmacının ortak görüşüne göre 1680 yılı civarında doğduğu ve soyunun Mevlânâ'ya dayandığı rivayet edilmektedir. Annesi Saliha Hatun İstanbul'un fethinden sonra devlet hizmetinde bulunan ünlü Karaçelebizade ailesindedir. Babası kadı Mehmed Efendi Sultan İbrahim dönemi (1640-1689) kazaskerlerinden Merzifonlu Muslihüddin Efendi'nin oğludur (Macit, 2000: 11). Dedesi bazı çirkin lakapları yüzünden Mülakkab Mustafa Efendi diye tanındığı için Nedîm'den de zaman zaman Mülakkabzâde diye bahsedilmiştir (Ali Canip, 1925: 174). Seçkin bir muhitin insanı olan Nedîm'in, iyi bir medrese eğitimi alarak yetiştiği ve Arapça ile Farsçayı iyi derecede öğrendiği, bu milletlerin edebiyatlarıyla ilgilendiği, parlak bir imtihan ile medreseden mezun olduğu ve hemen müderrisliğe başladığı bilinmektedir (Pala, 2001: 12). Ölümü ile ilgili çeşitli rivayetler vardır. Ölümünün Patrona Halil isyanı sırasında veya onu takip eden günlerde ya vehim hastalığından ya içkiye düşkünlüğü nedeniyle tutulduğu yoksunluk titremelerinden ya isyancılardan kaçarken evinin çatısından kaza ile ya da kasten düşmesinden kaynaklandığı söylenegelmektedir. Nedîm'in ailesi ve soyu hakkında Ahmet Refik Altınay çeşitli kaynaklardan yararlanarak şairin soy kütüğünü tespit etmiştir (Mazıoğlu, 2012: 21). Ali Canip Yöntem'in de bazı yerlerini düzelttiği bu soy kütüğünden Nedîm'in Beşiktaş-Ortaköy yolu üzerinde Tekerlek Mustafa Camii'nin bulunduğu mahallede evi olduğu; karısının adının Ümmü Gülsüm ve ondan Lebâbe adında bir kızının ve Ayşe, Hamide, Rukiye isimlerinde üç kız kardeşi olduğu öğrenilmiştir (Ak, 2000: 12). İskender Pala'nın verdiği bilgiye göre (Pala, 2001: 14-15) Nedîm'in bedeni Karacaahmed Mezarlığı'nın miskinler bölümüne defnedilmiştir. Mezar şimdiki Çiçekçi otobüs durağının karşısındaki duvarın iç kısmını düşmektedir. Daha sonra annesi Saliha Hatun'un kemikleri de onun yanına nakledilmiş ve aralarına lale motifleriyle süslü bir mermer konularak üzerine şu beyit yazılmıştır:

*“Ey Nedîm, ey bülbül-i şeydâ, niçin hâmuşsun
Sende evvel çok nevâlar, güft ü gûlar var idi”*

Kasidede Nefî'nin, gazelde hikemî tarzın büyük temsilcisi Nâbî'nin etkisinin revaçta olduğu şiir ortamında yetişen Nedîm çok geçmeden “Nedîmane” denilen yeni bir tarz geliştirmiştir. Bu tarzın esasını söyleyiş mükemmelliği, yerlilik arzusu ve şuh eda oluşturur. Onun şiirlerindeki önemli özelliklerden biri de yerlilik merakıdır. Divan şiirinde Necâti Bey'le belirginleşen, Bâkî ve Şeyhülislâm Zekeriyâyâde Yahyâ gibi şairlerin eserlerinde mükemmelleşen mahallileşme akımının 18. yüzyıldaki en büyük temsilcisi Nedîm'dir. İfade ve üslûpta halk edebiyatına yakınlaşması, gerçek hayattan alınan unsurları kullanması, günlük dilden gelen deyimlere yer vermesi, yerlilik arzusunu gösteren unsurlar olarak değerlendirilmektedir (Macit, 2006: 511).

Şarkı ve gazellerinde o çağa göre yalın denilebilecek mahalli bir ifadeyi, İstanbul'un orta direk halkının kullandığı dili başarıyla kullanmıştır. Kasidelerde bu dil daha sanatlı bir üsluba bürünür. Nedim'i kendinden evvel yaşamış olan şairlerden ayıran taraf, onun şiirindeki yerlilik ve basit söyleyiştir. Bilinen mazmunların ve kalıplaşmış ifadelerin dışına çıkarak yaşayan hayatı merkeze alan Nedim, içinden geldiği gibi davrandığı için farklı olmuştur. Nedim içtiğini söylediği zaman gerçekten içmiş, sevdiğini söylediği zaman gerçekten sevmiştir. Onun şiirindeki hemen her mısra beşeridir. Nedim her haliyle olduğundan ziyade kullandığı dil ile İstanbulludur ve hiç zorlanmadan, hiçbir şey saklamadan, apaçık ve anlaşılır ifadelerle her şeyi doğrudan doğruya anlatır. Onun şiirinde 18. Yüzyıl İstanbul'unun yer yer mahrem duygu ve hayatı ile kısmen sosyolojisi, felsefesi ve ideolojisi hissedilir (Pala, 2001: 19-24).

Nedim'in 18. yüzyılın olduğu gibi tüm zamanların en büyük Klasik Türk şairleri arasında yer almasında sesleri çok iyi kullanması, zengin hayal dünyasını yerel söyleyişle birleştirmesi, yerel söyleyişi bayağılığa düşmeden şiirlerinde kullanması, sıcak ve samimi üslûbu, aruza olan hâkimiyeti ve şiiri ahenkli bir söyleyişle süslemesi etkili olmuştur (Kaplan, 2014: 813). Sonuç olarak Nedim hayatı bütün zevk ve nimetleriyle yaşamayı gaye edinmiş ve bu gerçek hayatı eserlerinde klasik telakkileri aşarak muasırlarını bile yadırgatacak derece şerbetçe aksettirmiş bir sanatkâr olması bakımından şiirlerinin fikir cephesi itibariyle orijinal bir şairdir (Mazıoğlu, 2012: 51).

Bu çalışmada, TC Kültür Bakanlığı e-kitap bölümünde yer alan ve Muhsin Macit tarafından hazırlanan Nedim Divanı'ndaki "oldu hep" redifli 9 numaralı gazel geleneksel yöntemle Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilikler çerçevesinde şerh edilmeye çalışılmıştır.

2. Gazel

- . - - / - . - - / - . - - / - . -

Aşka düşdüm cân u dil müft-i cüvânân oldu hep
 Sabr u tâkat masraf-ı çâk-ı girîbân oldu hep
 Açmış oldum sînesin bir kerre ârâm u sükûn
 Sîneden bilmem ne hâletdir girîzân oldu hep
 Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-amân
 Ser-be-ser iklîm-i hüsnün kafiristân oldu hep
 Olmadı tenhâca bir işret çemende yâr ile
 Üstüme göz dikdi nergisler nigezbân oldu hep
 Gerdeninden sînesinden bûseler etmişdi va'd
 Cümlesinden n'eyleyim kâfir peşîmân oldu hep
 Bir nezâketle açup fes gûşesinden perçemin
 Şöyle göstermiş ki kim gördüyse hayrân oldu hep
 Şîve-i güftârı hemsîren mi öğretti sana
 Her sözün şîrîn-zebânım cânıma cân oldu hep
 Sen demişsin kim kimin derdiyle giryandır Nedîm
 Hep mürüvetsiz senin derdinle giryân oldu hep

Nedim'in bu şiiri aruzun "Fâilâtün Fâilâtün Fâilâtün Fâilât" kalıbıyla yazılmış konu bütünlüğü olan "yek – ahenk" bir gazeldir. Sekiz beyitten oluşan gazelin redifi "oldu hep" şeklindedir.

3. Gazelin Şerhi

1. Aşka düşdüm cân u dil müft-i cüvânân oldu hep

Sabr u tâkat masraf-ı çâk-ı girîbân oldu hep

cân: 1. Can, ruh. 2. Hayat, yaşayış. **dil:** gönül, yürek, kalp. **müft:** bedava, beleş. **cüvânân:** genç, taze delikanlı. **masraf:** Harcanan para, gider. **çâk-ı girîbân:** yaka yırtmacı. **sabr:** 1. sabır, dayanma, katlanma. 2. Nefsine hâkim olma, kendini tutma. **tâkat:** güç, kuvvet.

"Aşka düşünce canım da gönlüm de taze güzellerin elinde beş paralık oldu. Sabır ve tahammülüm ise elbisemin yakasını yırtma bedeli olarak feda oldu, harcanıp gitti."

Klasik Türk edebiyatının üzerine kurulduğu tem, ana konu olan "aşk" hem klasik hem de tasavvufi Türk edebiyatının vazgeçilmez unsurudur. Akün (2000: 20) "aşk temi aradan kaldırılabilecek olsa hemen hemen bütün divanlar boşalır" der. *Aşk* kelimesinin Arapça aslı *ışk* olup sözlükte "şiddetli ve aşırı sevgi, bir kimsenin kendisini tamamen sevdiğine vermesi, sevgilisinden başka güzel görmeyecek kadar ona düşkün olması" anlamına gelir. Lügat kitaplarında *aşk* kelimesinin sözlük anlamının "sarmaşık" anlamına gelen *aşeka* ile yakından ilgili olduğu belirtilir. Buna göre sarmaşığın kuşattığı ağacın suyunu emmesi, onu soldurup zayıflatması ve bazan kurutması gibi aşırı sevgi de sevenin sevdiğinden başkasıyla ilgisini kestiği, onu sarartıp soldurduğu için bu duyguya *aşk* denilmiştir (Uludağ, 1991: 11). Edebiyatımızda beşeri ve ilahi olarak iki şekilde karşımıza çıkan *aşk* tasavvufi şiirlerde ilahi yönüyle işlenirken divan şiirinde beşeri yönüyle ele alınmıştır. Divan şiiri geleneğinde *aşk* tek taraflıdır ve vuslat söz konusu değildir. Bu gelenekte şairler kendilerini daima aşka düşmüş bir âşık olarak takdim ederler. Âşık sevgilinin kayıtsızlığına, zulümlerine rağmen âştan vazgeçmez. *Aşk* uğrunda rezil olmaktan, mecnun olmaktan hatta canını vermekten çekinmez. Âşık zaman zaman sevgilinin bir lütf göstermemesinden şikâyet etse de esasen gelenekte âştan şikâyet etmek hoş karşılanmaz, bir toyluk olarak addedilir. Hatta aşkı gizlemek ve bu acıdan ötürü ölmek şehitlik mertebesinde görülür. Bununla birlikte aşkın ateşiyle kendinden geçen âşık ah edebilir, elbiselerini yırtar. Bu beyitte *aşk* genel itibarıyla geleneğin belirlediği dairede ele alınsa da Nedim bir tek sevgili yerine "cüvânân" kelimesini kullanarak güzellerden/sevgililerden bahsetmektedir. Bu da onun *aşk* anlayışını gelenekte alışılmış olanın dışına çıkarmaktadır.

"Can" divan şiirinde aşğın elindeki tek sermayedir fakat âşık bu sermayeye hiç önem vermez. Canını sevgilinin uğrunda harcayarak canıyla sevgilinin aşkı kazanmak ister. Âşık binlerce canı olsa hepsini sevgilinin uğrunda feda etmeye hazırdır. Ona gereken can değil, sevgilinin aşkı, ondan gelen bela, gam ve kederdir. Divan şiirinde *can* kavramı "can atmak, candan geçmek, can vermek, can bulmak, can bağışlamak" gibi deyimlerde kullanılır.

“Dil” gönül anlamına gelir. “Gönül” klasik Türk edebiyatı geleneğinde aşkın vuku bulduğu, duyguların hissedildiği yer olarak ele alınır. İnsan yaşamak için nasıl cana ihtiyaç duyarsa aşk da yaşamak için gönle ihtiyaç duyar. Divan şiirinde gönülle ilgili sayısız teşbih ve mecaz bulunmaktadır: Gönül gam ve kederle beslenen, ağyara asla tahammülü olmayan, sevgilisinden asla ümit kesmeyen, onun nazıyla kendinden geçen, darmadağın olmuş perişan bir kuştur. Gönül ilacı sevgilinin dudakları olan geceler boyu ıstırap çeken bir hasta, gam ve kederin konakladığı bir hane, bazen de Kâbe'dir. Gönül şiirlerde zaman zaman teşhis yoluyla bir âşık hüviyetinde ortaya çıkar. Aynı bir âşık gibi ağlar, kanlı göz yaş döker, sevgilinin sövmesinden zevk alır. Âşık bazen onunla oturup dertleşir.

“Cüvân” genç, taze delikanlı demektir. Divan edebiyatında cüvân, tam bir delikanlı özelliği taşır. Heveskar, eğlenceye düşkün, süslenip gezmeyi seven, ateşli, yeni açılmaya başladığı için mahcup ve ürkektir (Pala, 2007: 95). Tazelik ve delikanlılık çağında gösterilen davranış biçimleri bakımından cüvân kavramı sevgilinin vazgeçilmez özelliklerinden biridir.

“Çâk-ı girfbân” yaka yırtmacı, yakanın yırtılması anlamlarında kullanılır. Geleneğe âşık, aşk acısından kendinden geçer, dövünür, bağrını ve yakasını yırtar. Bu yönüyle “çâk-ı girfbân” kavramı aşğın ve âşıklığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu beyitte Nedim kendini âşık hüviyetinde takdim eder. Şair aşka tutulduğunu, güzellere duyduğu aşk yüzünden canının ve gönlünün onların elinde değersizleştiğini söyler. Taze güzellere erişebilmek için elinde para edecek canı ve gönlü kalmayan Nedim sabır ve tahammülünü kaybederek elbisesinin yakasını yırtar. Artık elinde ne canı, ne gönlü, ne sabrı ne de tahammülü kalmış, hepsi güzellere ulaşma isteğinin bedeli olarak harcanıp gitmiş, geriye de bir şey kalmamıştır. Geleneğe diğer âşıkların/şairlerin aşk acısından, sevgilinin zulmünden, gam ve kederden şikâyet etmelerinin aksine Nedim'in bize göre bu beyitte yakındığı şey güzellere erişememesi ve bu uğurda kaybettikleridir. Gelenekteki şairler sevgili için bütün varlıklarını feda etmeye hazırken, Nedim'in feda ettiklerinin bir işe yaramamasına üzüldüğü sezilmektedir.

2. Açmış oldum sînesin bir kerre ârâm u sükûn

Sîneden bilmem ne hâletdir girzân oldu hep

sîne: 1. Göğüs, bağır. 2. Kalp, yürek. **ârâm:** 1. Durma, dinlenme, eğlenme, huzur. 2. Yerleşme, istirahat etme, karar kılma **sükûn:** 1. Durma, kımıldamama. 2. Hareketsizlik, durgunluk. 3. Dinme, kesilme. **girzân:** kaçan.

“Sevgilinin göğsünü nasılsa bir kerecik açmış bulundum; (o günden sonra) bilmiyorum ne oldu, kalbimden bütün huzur ve sükûn uçup gitti.”

“Sîne” göğüs, koyun, kalp, bağır anlamlarına gelir. Sîne divan şiirinde duyguların hissedildiği ve imanın bulunduğu yerdir. Yaşamak için gerekli olan kalp, ciğer gibi organlar sinede yer aldığı için aşğa zulüm etmekten hoşlanan sevgilinin göz ve gamzelerindeki oklar burayı hedef alır. Aşğın sinesini yaralar. Bazen de âşık dövünürken kendi sinesine yırtar, kanatır. Beyitlerde sine mefhumu çoğunlukla âşıkla ilgili bir unsur olarak

karşımıza çıkarken bazen de sevgilinin saçlarının üzerine dökülmesi dolayısıyla konu edilir. Bu beyitte Nedim sine kavramını ikinci mısradaki gelenekteki şekliyle birinci mısradaki ise geleneğin pek de hoş karşılamadığı, sansürlediği şekliyle kullanmıştır.

Bu beyitte Nedim sevgilinin sinisini fırsatını bulup bir kerecik açtığını, bağrına baktığını, o günden sonra bir daha rahat, huzur bulamadığını, ruhunun devamlı sıkıldığını ifade eder. Beyti iki şekilde yorumlamak mümkündür. Birinci bakış açısına göre âşık/Nedim yapmaması gereken bir şey yapıp sevgilinin bağrını açıp bakmış büyük bir günah işlemiştir. Klasik Türk edebiyatı geleneğindeki aşk anlayışı düşünüldüğünde bu davranış vuslata dâhil sayılabilecek bir davranış olması hasebiyle kabul edilemeyeceği için Nedim günahından ötürü pişmanlık duymakta bu sebeple de kalbinde huzurun kalmadığından bahsetmektedir. İkinci bakış açısına göre ise âşık/Nedim sevgilinin bağrını açıp bakmış ve kendinden geçmiştir. O günden sonra bu durum aklından hiç çıkmamış, ona yeniden ulaşma isteğinin verdiği huzursuzluk nedeniyle de kalbinde sükûnet kalmamıştır. Divan şiirinde müstehcen sayılacak bu yorum Nedim'in geleneğin sınırları zorlayan şiir anlayışından kaynaklandığı söylenebilir.

3. Hâl kâfir zülf kâfir çeşm kâfir el-amân

Ser-be-ser iklim-i hüsnün kafiristân oldu hep

hâl: Vücutta husûle gelen nokta, ben. **zülf:** 1. Yüzün iki yanından sarkan saç lülesi. 2. Sevgilinin saçı. **çeşm:** Göz. **İklîm:** 1. Bir bölgenin ortalama hava şartlarıyla belirlenen hali. 2. Memleket, diyar, ülke. **hüsn:** 1. Güzel, iyi. 2. Güzellik, iyilik. **Ser-be-ser:** baş başa, baştan başa, büsbütün. **kâfir:** 1. Hakkı tanımayan, bilmeyen. 2. Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan. 3. Küfreden, küfredici. 4. İyilik bilmeyen, nankör. **kafiristân:** 1. İslam dininde olmayanların ülkesi. 2. Hindistan'ın kuzey batısında Kabil civarında bulunan dağlık bir bölge. 3. Afrika'nın güney kısmının doğu kıyıları.

“Senin yüzündeki benlerin, saçların ve gözlerin kâfir olmuş. İmdâd! Senin güzellik ülken baştanbaşta kâfirlerin yaşadığı ülke haline gelmiş.”

“Hüsn” güzellik demektir. Güzellik klasik Türk edebiyatında genellikle yüz ve yüz güzelliği çerçevesinde değerlendirilir ve sevgilinin yüzündeki diğer güzellik unsurlarıyla birlikte bahar, nevrüz, gülzâr, gül, güneş, ay, mum ve bunlarla ilgili unsurlarla bir araya gelerek çeşitli benzetmelere konu olur. Divan edebiyatında güzellik timsali Hz. Yusuf'tur. Yukarıda belirtildiği üzere güzellik yüzle ilişkilendirildiği için tasavvufi şiirlerde Allah'ın nurunun, cemâl sıfatının sevgilinin yüzünde tecelli ettiği kabul edilir. Bu beyitte güzellik bir ülke, yüzdeki güzellik unsurları ise bu ülkenin sakinleri şeklinde geleneğin belirlediği çerçevede ele alınmıştır.

“Hâl” divan şiirinde genellikle cemal kelimesindeki cim'in içindeki nokta olarak düşünülerek yüzde bir güzellik unsuru olarak görülür ve çoğunlukla yanak, dudak, saç, kaş ve ayva tüyleri ile birlikte ele alınır. Birlikte kullanıldığı unsurlarla çeşitli hüviyetler kazanan hal hakkında İskender Pala şu bilgileri verir (2007: 184): Ben her şeyden önce bir noktadır. Bu nokta güzellik sayfası olan yanağa zülûf kaleminden damlamıştır. Siyah rengiyle karabibere benzetilen *ben* Hindistan'ı beraberinde bulundurur. Saç ve yanak bağın bahçıvanı olunca *ben*

bu bağa kötü niyetle giren bir Hindu; Dudakla birlikte kullanılırsa şeker satan bir Hindu olur. Saç kâfire benzeyince *ben* bir putperest olur. Bu durumda ikisinin de meşrebi aynıdır, ikisinin de rengi kafir (kara) olur. Saç gölgelik olunca *ben* burada istirahat eden sultan olur. *Ben*'le ilgili daha birçok benzetmeler kurulmuştur. Bu beyitte ise *ben* hem renk özelliğiyle hem de inanlara zulmetme yönüyle ele alınmıştır.

Sevgilinin saçı demek olan “zülf” divan şiirinde mû, gisu, turra, kakül, perçem gibi adlarla da yer alır. Sevgili ile ilgili en çok kullanılan güzellik unsurudur denilebilir. Saç/zülf renk, koku ve şekil bakımından çeşitli teşbih ve mecazlarla ele alınır ve beyitlerde genellikle bu unsurlardan birkaçı ile bir arada yer alır. Gelenekte saç sevgilinin kaş ve gözü gibi siyahtır. Sevgilinin saçı uzundur, yanaklarının iki yanından sarkar, dağınıktır, misk ve anber kokuludur. Saçın sahip olduğu bu özellikler aşğın aklını başından alır. Saç birçok defa teşhis yoluyla tuzak kuran bir avcıya veya kendisi doğrudan tuzağa benzetilir ve aşğın canını avlar. Saç şekil yönünden en çok zincir, yılan, darağacı, kement, halka ve sümbüle; koku yönünden misk, anber ve reyhana; renk yönünden ise gece, Hindu ve kâfire benzetilir. Beyitte gelenekteki ile aynı doğrultuda kâfir kelimesiyle hem saçın siyah olması hem de aşğa zulmetmesi yönü vurgulanmıştır.

Sevgilinin güzellik unsurları içinde en çok kullanılanlardan biri de göz anlamına gelen “çeşm” mefhumudur. Dide, ayn, basar gibi isimlerle de anılan çeşm klasik Türk edebiyatı geleneğinde sevgiliye atfedilen bütün özellikleri üzerinde barındırır. Kaşlar, kirpikler ve gamze ile birlik olup zalimlik yapar, aşğı kendine çekip bakışlarıyla onu yaralar. Gözün özellikleri arasında nazlanma, zalimlik, alaycılık, mahmurluk, şehlalık ve öfkeli olma hali zikredilebilir. Sevgilinin gözü sihir gücüne sahiptir, baygın görünüşüyle mesttir ve gönül ülkelerini fetheden, gönül ve can kuşunu avlayan bir avcıdır. Şekil yönüyle nergis, badem ve sad harfine benzetilir. Sayılan bu özellikler sevgilinin gözüne aittir, eğer bir beyitte göz ile kastedilen aşğın gözü ise o zaman kanlı gözyaşı akıtan bir tablo karşımıza çıkar. Beyitte çeşm kavramı ben ve saç ile aynı şekilde geleneğin belirlediği doğrultuda ele alınmıştır.

“Kâfir” kelime anlamı olarak hakkı görmeyen ve örten; Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayan kimse şeklindedir. Divan edebiyatı geleneğinde ise kâfir mü'min'in zıttı olarak Müslüman olmayanlar için kullanılmıştır. Kâfir sıfatı sevgiliye ve sevgilinin güzellik unsurlarına aittir. Sevgilinin bizzat kendisinin ya da teşhis aracılığıyla saçları, benleri, gözleri, kirpiklerin aşğa zulüm etmesi, hile yapması, merhamet göstermemesi ve nihayetinde onun canını alması yüzünden sevgili ve sayılan diğer unsurlar beyitlerde kâfir olarak nitelenmiştir. Kâfir kelimesinin bir renk olarak siyah, kara ile de ilgisi bulunmaktadır.

“Kâfiristan” divan şiirinde kâfirlerin yaşadığı ülke, Hristiyanların yaşadığı ülkeler ve Hindistan'ın kuzeyindeki bir bölge kastedilerek kullanılmıştır. Bunun yanında bu beyitte olduğu gibi sevgilinin güzellik unsurlarının bir araya toplandığı yüze de kâfiristan kavramı atfedilmiştir.

Bu beytin anahtar kelimesi “kâfir” sözcüğüdür. Bu sebeple beyti kâfir kelimesinin anlam özelliklerinden yola çıkarak açıklamanın yerinde olacağı düşünülmüştür. Kâfir kelimesi “Hakk'a inanmayan, Müslüman olmayan” şeklinde düşünüldüğünde Nedim, sevgilinin yüzündeki güzellik unsurlarından saç, ben ve gözleri kişileştirerek Haktan yüz çevirmiş kâfirler olarak tasavvur etmiştir. Gelenekte bu unsurlar aşğa cevreden, onu tuzağa düşürüp

canını almaya çalışan zalimler şeklinde ele alınmıştır. Beyitte âşığa zulmeden bu unsurların din değiştirerek kâfir olduğunu söyleyen Nedim bir anlamda sevgilisini korumaya çalışmaktadır. Şair iyi bir insanın, bir Müslümanın Müslümana zulmetmeyeceğini bu yüzden sevgilisinin aslında ona zulmetmek istemediğini fakat saç, ben ve gözlerin kâfir olarak bu zulümleri yaptıklarını anlatmaktadır. Bu durumdan ise sevgilinin haberi yok gibidir. Nedim sevgilisine güzellik ülkesinin kâfirler tarafından ele geçirildiğini haber vermek için uğraşmakta ve yardım istemektedir.

Kâfir kelimesinin kara rengiyle ilişkili bir anlamı da vardır. Buradan hareketle beyit “*Senin yüzündeki benlerin kara, saçların kara, gözlerin kara; aman Allah'ım senin güzellik ülken baştanbaşa karanlıklar ülkesi olmuş*” şeklinde de okunabilir. Divan şiirinde sevgilinin ben, göz ve saçlarının tek ve değişmez rengi karadır ve kara, renkler içinde güzelliğin timsali olarak görülmüştür. Gelenekteki bu anlayışı göz önünde bulundurarak ilk mısra okunduğunda şairin saç ben ve gözlerin güzelliğini anlattığı sanılmaktadır. Oysa ikinci dizeye geçildiğinde Nedimin, divan şiirinde güzel olarak kabul edilen kara rengini günlük hayatta kullanılan ve olumsuz anlamları çağrıştıran şekliyle beytin hayal dünyasına dâhil ettiği görülmektedir. Bu yönüyle Nedim gelenekte sevgiliyle birlikte kullanıldığında beğenilen bir özelliğe olan kara rengine kendi yorumunu katmıştır.

4. Olmadı tenhâca bir işret çemende yâr ile

Üstüme göz dikdi nergisler nighbân oldu hep

işret: 1. İçki. 2. İçki içme, içki kullanma. **çemen:** 1. Yeşil ve kısa otlarla örtülü yer, çimen. 2. Ağaç ve çiçeği olan çayır, yeşillik. **yâr:** 1. Dost. 2. Sevgili. 3. Tanıdık, ahbab **nergis:** 1. nergisgillerden, çiçekleri ayrı veya bir köksap üzerine şemsiye vaziyetinde bulunan ve beyaz sarı neveleri de olan bir süs çiçeği. 2. Güzelin gözü. **Nigh-bân:** Gözcü, bekçi.

“Sevgilimle kırlarda baş başa kalıp içmek, eğlenmek istiyordum, kısmet olmadı. Etraftaki bütün nergisler gözlerini üzerime diktiler, hiç ayırmadılar.”

“İşret” bezm kavramıyla aynı anlamda içki ve eğlence meclisidir. Bu meclisler genellikle ilkbahar mevsiminde ve bağ, bahçe, kırlar veya çemende eğlenip gezmek, sohbet etmek, yiyip içmek, musiki dinlemek ve raks seyretmek amacıyla kurulur. İşret/bezm meclislerinin vazgeçilmez unsurları olarak sevgili, sâkî, çalgıcı/mutrib, gazelhan, rakkas, tanbur, def, şarap, meze, kadeh, sürahi ve mum kavramları karşımıza çıkar. Divan şiirinde bezm ve işret kavramları sadece eğlence meclisi olarak değil, aynı zamanda toplanma yeri ve farklı amaçlı toplantılar için de kullanılmıştır (bezm-i visal, bezm-i cemel, bezm-i gam, bezm-i rezm vb.).

“Çemen” divan edebiyatında seyir ve temaşa yeri olarak çiçekler ve yeşil otlarla kaplı bir alan olarak hayal edilir. İlkbaharda lale, gül, sümbül, yasemin, menekşe, nergis ve başka çiçekler açıp sabâ rüzgârı esmeye, bülbüller ötmeye başladığında işret meclisleri burada kurulur. Çemende bulunan unsurlar genellikle sevgilinin güzelliğiyle ilişkilendirilir. Çemen, bağ, sebzezâr kavramları genellikle eğlenceyi çağrıştırır. Buralarda aşkın gözyaşlarından oluşan bir akarsu, sevgilinin gül yanağı, gonca dudağı gibi çiçekler, âşık denen bülbül ve şiir denen meyveler vardır.

Doğu efsanelerinde ve Batı mitolojisinde çeşitli anlatılara konu ve tüm bunlarda göz ile yakın ilişkisi olduğu görülen “Nergis” divan şiirinde de sevgilinin gözü yerine veya onun gözüyle ilgili benzetmelerde kullanılır. Gelenekte sevgilinin gözlerinde narkoz özelliği olduğu, aşığı sermest ettiği ve gözlerinin baygın baygın baktığı söylenilir.

Beytin ilk mısrasında Nedim sevgilisiyle kırlarda gezip dolaşmak, eğlenmek ve içmek istediğini fakat buraların bir türlü تنها olmadığını bu yüzden de sevgilisiyle rahat rahat eğlenemediklerini sevgilisiyle yalnız kalmak isteyen genç bir delikanlı mızımlığıyla anlatmaktadır. Esasen divan şiirinde “işret” mazmunu yukarıda açıklandığı üzere belli ritüelleri olan ve kalabalık bir katılımı gerçekleştiren bir etkinliktir. Oysa Nedim gelenekteki işret anlayışını başka bir boyuta taşıyarak katılımcı sayısını ikiye indirmiş ve kırları sevgilisiyle eğlenme mekânı olarak hayal etmiştir. Bu mısra aynı zamanda Lale devrinin en göze çarpan özelliklerinden biri olan eğlence kültürünü de yansıtmaktadır. Beytin ikinci mısrasında sevgilisiyle bir türlü yalnız kalamayışının sebebini Nedim baharda kurulan işret meclislerinin unsurlarından biri olan nergislere bağlamaktadır. Burada nergisleri iki şekilde düşünmek mümkündür. Nergis divan şiirinde hayal edildiği gibi göze benzeyen çiçek anlamında düşünüldüğünde şöyle bir tablo hayal edilebilir: Gelenekte sevgiliyle eğlenmek gibi bir durum zaten yoktur. Bilindiği üzere sevgili âşığa hiçbir lütuf göstermez. Şair de bunun farkındadır. Fakat Nedim sevgilisiyle yalnız kalıp eğlenemeyişinin nedeni olarak sevgilinin kendisini gösterip onu böyle bir nezaketsizlikle ve zulümle itham etmek istemez. Bunun yerine sevgilinin baharda açan ve göze benzeyen nergislerden bile utanacak kadar narin ve toy olduğunu anlatır. Nergis aynı zamanda klasik Türk şiirinde istiare yoluyla sevgili anlamında da kullanılmıştır. Nergisler – beyitte çoğul olarak geçmektedir - sevgililer olarak düşünülürse Nedim sevgilisiyle yalnız kalıp eğlenemeyişinin sebebi olarak çemende gezintiye çıkmış diğer güzellerin onlara bakmasını ileri sürmekte ve bu durumdan ya utandığı için yahut diğer güzeller onun dikkatini çektiği için bir türlü sevgilisiyle eğlenemediklerini anlatmaktadır. Bu beyte hangi açıdan yaklaşılsa yaklaşılsın Nedim’in divan şiirindeki sevgiliyle münasebet konusunu gelenekteki anlayışın dışında işlediği söylenebilir.

5. Gerdeninden sînesinden bûseler etmişdi va‘d

Cümlesinden n'eyleyim kâfir peşimân oldu hep

gerden: gerdan, boyun. **bûse:** öpme, öpücük, öpüş.

“O kâfir/fettan sevgili bana gerdanından, göğsünden öpücükler vadetmişti. Elimden bir şey gelmiyor ki o sevgili hepsinden pişman olup vazgeçti.”

“Buse” genellikle divan şiirinde ağız, dudak, leb kelimeleriyle bir arada kullanılır ve onlarla birlikte çeşitli hayallere konu edilir. Buse âşığın sevgiliden gam ateşine, aşk hastalığına deva olarak sürekli talep ettiği ancak sevgilinin âşıktan esirgediği bir şeydir. Sevgilinin bir busesi tıpkı Hz. İsa’nın ölüleri diriltten, hastaları iyileştiren nefesi gibidir.

Bilindiği üzere divan şiirinde âşık ile sevgili arasındaki münasebet âşığın talep etmesi sevgilinin ise küçük bir bakış dışında herhangi bir lütufta bulunmaması üzerine cereyan eder. Âşık ve sevgili arasında bir diyalog pek söz konusu değildir. Oysa bu beytin ilk mısrasına bakıldığında sevgilinin âşığa vaatleri gelenekteki anlayışın çok

ötesine geçmiştir. Divan şiirinde daha önce görülmeyen bu konuşmaların Nedim ile ortaya çıktığı söylenebilir. Nedim şiire böyle bir yenilik katarken geleneği de tamamen çiğnemek istemez. Sonuç itibariyle divan şiiri bir geleneğin şiiridir. Bu sebeple sevgilinin lütuflarının boyutuna bir yenilik katan şair bu durumu gelenekle bağdaştırmak da ister. Sevgili ilk mısradaki geleneğin dışında bir tutum sergilese de ikinci mısradaki bu vaatlerinden vazgeçerek yine klasik sevgili tutumunu takınır. Nedim'in izlediği bu yol hem divan şiirine kendi sesini katarak bir yenilik getirme hem de bu geleneğin içinde yer almaya devam etme isteğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

6. Bir nezâketle açup fes gûşesinden perçemin

Şöyle göstermiş ki kim gördüyse hayrân oldu hep

gûşe: köşe, bucak. **perçem:** 1. Kakül. 2. Tepede bırakılan saç. 3. Yele. 4. Mızrak, bayrak gibi şeylerin başlarına konulan püskülsü şeyler.

“O sevgili fesinin kenarından kâkülünü öyle bir nezaketle, zarafetle açıp göstermiş ki bunu görenlerin hepsi ona hayran oldular.”

Sevgilinin saçının divan şiirinde nasıl ele alındığından yukarıda detaylı olarak bahsedilmişti. Bu beyit özelinde sevgilinin perçemi görenleri kendine hayran eden yönüyle ele alınmıştır. Şair sevgilinin gezerken fesinin kenarından saçını göstermesinin, saçını gören herkesin ona âşık olmasına neden olduğunu anlatmaktadır. Bu beyit divan şiiri tartışmalarında önemli bir konu olan sevgilinin cinsiyeti hususunda da ele alınabilir. Gazelin daha önceki beyitlerinde sevgiliyle ilgili yer alan unsurlar bir kadını tasvir eder niteliktedir. Bu beyitte ise sevgilinin fes kullandığı, fesinin kenarından perçemini gösterdiği anlatılmaktadır. Bilindiği üzere fes Osmanlı toplumunda erkeklerin kullandığı bir aksesuardır. Divan şiirinde sevgilinin erkek cinsiyetinde görünmesine savunma kabilinden getirilen birçok açıklamanın, Nedim'in dini/tasavvufi unsurlar taşımayan ve günlük hayatı yansıtan şiirlerinde geçen erkek bir sevgiliye ait unsurları açıklamakta zorlanacağı düşünülmektedir.

7. Şîve-i güftârı hemşîren mi öğretti sana

Her sözün şîrîn-zebânım cânıma cân oldu hep

Şîve: naz, eda. **güftâr:** söz. **hemşîre:** sütleri bir olan, kız kardeş. **şîrîn-zebân:** tatlı dilli, dili tatlı.

“A benim tatlı dillim. Böyle konuşmayı sana kız kardeşin mi öğretti ki her sözün canıma can katıyor, yaşama gücümü artırıyor.”

“Şîve” naz, eda anlamında kullanılır. Divan şiirinde sevgilinin en önemli özelliklerinden birisi onun nazlı olmasıdır. Nazlılık hali sevgilinin gelenekte ele alınan büyük güzellik unsurlarına da sirayet etmiştir. Nazlılık sevgiliye çok yakışır. Âşık onun nazlarını çoğunlukla bir lütuf olarak görse de zaman zaman bu durumdan şikâyet de eder.

“Güftar” divan şiirinde sevgilinin sözü olarak sevgiliye ait bir unsur şeklinde kullanılır. Sevgilinin sözleri çok tatlı fakat diğer tüm güzellik unsurları gibi hilekârdır. Aşığı tuzağa düşürdüktan sonra onun canını alır.

Beyitte şair sevgilinin onunla tatlı tatlı konuştuğunu, sevgilinin bu tatlı ve nazlı sözlerinin canına can kattığını, ona yaşama sevinci verdiğini anlatmaktadır. Daha önceki beyitleri açıklarken belirttiğimiz üzere divan şiiri geleneğinde Nedim'den önce sevgilinin âşıkla bu şekilde konuşmasına rastlanılmaz. Klasik sevgili tipinde sevgili daima cefa eden, âşığından bir tek selamı bile sakınan bir özellik taşır. Oysa Nedim'in şiirlerinde sevgili âşıkla tatlı tatlı konuşan, ona çeşitli vaatlerde bulunan bir davranış özelliği kazanmıştır. Ayrıca yine klasik âşık tipinde âşık sürekli gam ve keder çeken, ağlayan, dünyadan zevk almayan bir ruh halini yansıtırken Nedim'le birlikte âşık dünyadan zevk alır hale gelmiştir. Bu yoruma yalnızca incelenen beyitten hareketle değil, Nedim'in diğer meşhur gazelleri incelenerek de ulaşılabilir.

8. Sen demişsin kim kimin derdiyle giryandır Nedim

Hep mürüvvetsiz senin derdinle giryân oldu hep

giryân: ağlayan, ağlayıcı. **mürüvvet:** 1. İnsaniyet, mertlik, yiğitlik. 2. Cömertlik, iyilikseverlik. **derd:** 1. dert, gam, keder, kasâvet, tasa, kaygı. 2. Acı, ağrı, sızı.

“Sen diyormuşsun ki ‘şu Nedim kimin derdiyle böyle ağlayıp duruyor?’ Ey merhametsiz, hep senin derdinle ağlıyorum, hep senin...”

“Derd” mihnet eziyet, sıkıntı, cefa anlamlarına gelir. Sevgilinin âşığa lütuf olarak gösterdiği şey gam, keder ve dertten ibarettir. Âşık kimi zaman bu dertlerden ötürü şikâyet eder, kimi zaman ise sevgilinin gamı, kederi, derdi olmadan yaşayamayacağını dile getirir. Âşık bu iki duygu arasında sıkışmıştır. Divan şiiri geleneğinde dert âşığa ait bir muhteva unsurudur.

“Giryân” kelimesinin sözlük anlamı ağlayan kimsedir (Devellioğlu, 2007: 292). Divan şiiri geleneğinde âşığın en belirgin özelliklerinden birisi ayrılık acısı yüzünden ağlaması, gözyaşı dökmesidir.

Bu beytin ilk mısrasında Nedim'in sevgili olarak sunduğu tip, yine bir yönüyle geleneğin dışına çıkarak âşığın durumuyla ilgilenmekte, onun ruh halini, ağlamalarının nedenini başkalarından sormaktadır. Oysa gelenekte sevgili âşığın halini kendinden bile sormaz, onunla ilgilenmez. Şair burada divan şiirindeki sevgili tipine yeni özellikler eklemiştir. Bunlardan biri az önce belirtildiği üzere sevgilinin âşığı merak etmesi ve ağlamalarının nedeni sordurmasıdır. Diğer özellik ise divan şiiri geleneğinde âşığa ait bir unsur olan kıskanma duygusunun sevgili için de kullanılmasıdır. Sevgilinin âşığın neden ağladığını sormasının belki de asıl amacı “acaba Nedim benim için değil de başka bir sevgili için mi ağlıyor?” diye merak etmesidir. Zaten Nedim'in önceki beyitlerde zaman zaman yalnızca tek bir sevgiliden bahsetmediğine değinilmişti. Bu açıdan bakıldığında Nedim sevgiliyi idealize edilen tipten uzaklaştırarak normal hayatta karşılaşılabilecek, bazı yönlerden âşıkla aynı duyguyu hissedebilen bir hüviyette sunmaya çalışmıştır. Şair beytin ikinci mısrasında ise önceki beyitlerde olduğu gibi yeniden geleneğe paralel bir tutuma dönmüş ve âşığı sevgilinin derdiyle ağlayan bir özellikte ele almıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Nedim'in oldu hep redifli gazeli klasik şerh yöntemiyle Nedim'in divan şiirine getirdiği yenilikler çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda gazelde gelenekten farklı olarak öne çıkan unsurlardan en önemlisi sevgili ile âşık arasındaki münasebetin geçirdiği değişimdir. Nedim klasik anlayışta hiçbir lütufta bulunmayan, âşıkla hiç konuşmayan, duygulardan azade idealize edilmiş sevgili tipini normal hayatta karşılaşılabilecek bir sevgili eksenine çekmiştir. Gazelden yola çıkarak aşkın ruh hali hususunda da bir değişimin söz konusu olduğu görülmektedir. Gelenekte gam ve keder talep eden, bununla mutlu olmaya çalışan âşık tipi yerine Nedim sevgiliden tensel zevk sayılabilecek isteklerde bulunabilen, sevgiliyle konuşabilen ve hayattan zevk alabilen bir âşık tipi ortaya çıkarmıştır. Bu durumun oluşmasında Nedim'in şahsının ve yaşadığı dönemin koşullarının etkili olduğu söylenebilir. Son olarak gazelde görülen bir husus da şudur: Nedim bir yandan divan şiirine kendi sesini katıp çeşitli yenilikler getirirken bir yandan da şiirini geleneğin belirlediği sınırlarda tutma çabası içindedir. Nedim bunu genellikle yeni ve farklı olarak ifade edilen hususlara beyitlerin ilk mısrasında yer verip ikinci mısradan anlamı gelenekle uyumlu olacak şekilde yönlendirerek sağlamaya çalışmıştır.

KAYNAKLAR

- AK, Coşkun. (2000). Nedim, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divan'ından Seçmeler. Bursa: Gaye Kitabevi.
- AKÜN, Ömer Faruk. (2000). Divan Edebiyatı. İstanbul: İSAM Yayınları.
- DEVELLİOĞLU, Ferit. (2007). Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lûgat. Ankara: Aydın Kitabevi.
- KAPLAN, Orhan. (2014). Nedim'in "Müsün Nesin" Redifli Gazelinin Şerhi ve Gazelde Dikkat Çeken Bazı Yapısal Özellikler. Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic. 9(3), s. 811-831.
- KORTANTAMER, Tunca. (1994). Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi S.VIII, s. 1-10.
- LEVEND, Agah Sırrı. (1988). Türk Edebiyatı Tarihi. 1.Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- MACİT, Muhsin. (2000). Nedim, Hayatı, Eserleri ve Sanatı. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MACİT, Muhsin. (2006). "Nedim". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 32, s. 510-513. İstanbul: İSAM Yayınları.
- MACİT, Muhsin. (2012). Nedim Divanı. T. C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü (e-kitap). <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10635,nedim-divanipdf.pdf?0> (E.T. 20.05.2015).
- MAZIOĞLU, Hasibe. (2012). Nedim'in Divan Şiirine Getirdiği Yenilikler. Ankara: Akçağ Yayınları.
- MENGİ, Mine. (2000). Divan Şiiri Yazıları. Ankara: Akçağ Yayınları.
- PALA, İskender. (2001). Nedim. İstanbul: Timaş Yayınları.
- PALA, İskender. (2007). Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü. İstanbul: Kapı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat. (1981). Edebiyat Meseleleri. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- ULUDAĞ, Süleyman. (1991). "Aşk". Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Cilt 4, s. 11-17. İstanbul: İSAM Yayınları.
- YÖNTEM, Ali Canip. (1925) Nedim'in Hayatı ve Muasırlarının Telakkileriyle Yaşadığı Devirde Edebi Mevkii. Türkiyat Mecmuası. Cilt 1, s. 172-184.